

پرورش

"احساس حق شناسی و قدردانی"

در کودکان و نوجوانان

دکتر غلامعلی افروز

"شکرگزاری" و "قدردانی" از برجسته ترین صفات پستندیده و متعالی ترین رفتارهای عبادی و اجتماعی انسانهای موحد و رشد یافته است، به گونه ای که عبادتی بالاتر از شکر در نزد حق تعالی نیست.

شکر، یعنی اذعان به نعمت‌ها، تکریم نیکی‌ها و اظهار و تصدیق و اعلان آن با قدرشناسی‌ها. ۱

شکر، تعظیم منعم است و ابراز خوشحالی و نشاط از احسان منعم، و نه لذت بردن از نعمت؛ چرا که برای فرد شاکر هرگز نعمت حجابی بین او و صاحب نعمت نمی‌شود.

شکر، متضمن سه فرایند مستمر، به هم پیوسته و مکمل است. به عبارت دیگر در هر اندیشه و رفتار انسان شاکر سه نکته مهم نهفته است.

اول - توجه و شناخت:

یک انسان مؤمن و موحد به همه پدیده‌ها

شاگرد آن است که به محض درک نعمت از طرف حضرت حق، بدون کمترین اندیشه‌ای همه نعمت‌ها را عنایت بی‌علت حق داند و هرگز نه به استحقاق خود برای این نعمت فکر کند و نه عطای حق را به تمسّای عوض گرفتن داند.^۳

علاوه بر این، نفس راضی بودن به آنچه حق تعالی عنایت فرموده، خود اولین نشان از توفیق شکرگزاری است. بالاترین مراتب شکر، آن است که بر افضل مراتب نعمت‌های خداوندی باشد، و آن جز با فزونی علم و ایمان و عبادت عارفانه و محبت به ذات حق میسر نگردد.

اهمیت شکر

شکر و سپاسگزاری به دلایل متعدد، از جمله نقش آن در تهذیب نفس و تعالی شخصیت، تأثیر فوق‌العاده آن در پدیدآیی رفتارهای متواضعانه و عبادت عارفانه و نفی خودمداریها، تکبر و نخوت و پرهیز از گناه، از بالاترین اهمیت برخوردار است، تا بدانجا که رسول خدا صلی الله علیه و آله شکر را نیمی از ایمان می‌داند: **الایمان شطران**، **شطر صبر** و **شطر شکر**^۴. ایمان دو قسمت است، قسمتی صبر و خویشترداری و قسمتی شکر و سپاسگزاری. همچنین حضرت علی علیه‌السلام می‌فرماید: **الایمان صبر فی البلاء و شکر فی الرضا**^۵. ایمان، صبر در بلا و شکر به هنگام فراخی است. حضرت امام صادق علیه‌السلام نیز شکر و سپاسگزاری را از ارکان دین و مایه نجات انسان می‌داند: **اربع من کُن فیهِ و کان فی قرینهِ الی قدیمه ذنوباً یدلّها الله حسنات، الصدق والحیاء حسن الخلق و الشکر** چهار چیز است که در هر کس بود، اگر از سر تا پایش هم گناه باشد، خداوند آن گناهان را به کارهای نیک و ثواب تبدیل کند: صداقت، حیاء، خوشرویی و خوش‌اخلاقی و شکر و سپاسگزاری.

شکر نعمت خالق و سپاس خیر مخلوق

همان‌گونه که اشاره گردید، "شکر" و "

و نعمت‌های الهی، نیکی‌ها و رفتارهای محبت‌آمیز دیگران با معرفت نگریسته و در مورد آنها به تأمل و تفکر می‌پردازد.

دوم - احساس و تمهّد:

انسان حقیقت‌بین، بصیر و اندیشمند، در برابر نعمت‌های الهی و لطف و خیری که به او می‌رسد، قلباً ایمان می‌آورد و در وجودش نسبت به صاحب نعمت و لطف و مرحمت او احساس خوشایندی پدیدار می‌شود و خود را متعهد به قدرشناسی و سپاسگزاری می‌یابد. انسان حق‌شناس هرگز به غفلت، غرق در نعمت نمی‌شود و در همه حال صاحب نعمت را می‌نگرد.

سوم - عمل یا رفتار شکرآمیز:

پس از توجه به نعمت و لطف و پدیدآیی احساس و تمهّد، یک انسان شاگرد، کفر ستیز، آزاده و متواضع از خود عمل یا رفتاری نشان می‌دهد که بیانگر همت او در جلب رضایت و خشنودی صاحب نعمت و ادای دین از طریق قدرشناسی، شکر و سپاسگزاری است.

عمل شکر همواره به سه صورت انجام می‌پذیرد: شکر و سپاس به قلب که آن تصور و تصدیق نعمت است، شکر به زبان که آن ستودن لطف و کرم صاحب نعمت است و شکر به جوارح و اعضا (عمل)، و آن بازدهی و جبران نعمت است. نعمت‌هایی که شکر بر آنها لازم آید، بر دو قسم است: نعمت دینی و نعمت دنیوی.

نعمت دینی خود دو نوع است: اول توفیق، توفیق اسلام و ایمان و عبادت و دوم عصمت، عصمت از کفر و شرک و بدعت و ضلالت در دین. نعمت دنیوی نیز به دو صورت است: نعمتی که مستلزم نفع است و وجود و حیات و عافیت انسان در آن است، و دوم نعمتی که دفع ضرر است و معنای آن مصونیت از آسیبها و نقصان‌ها و مراقبت از سلامت جسم و بهداشت روان.

پایین‌ترین مرتبه شکر، دیدن نعمت از صاحب آن و اذعان به آن است، بدون علت و سببی که قلب متعلق به آنها باشد.^۶ به سخن دیگر اقل وظیفه بنده

سپاسگزاری " هم یک امرعبادی و ارزش والای اخلاقی است و هم یک وظیفه و تعهد فردی و رفتار مطنوب اجتماعی .

شکی نیست که افضل شکرها از آن خداست و انسان هرگز به گونه‌ای که بایسته و شایسته است نمی‌تواند از عهده شکر و ثنای خداوندی برآید و حق حمد و سپاس خالق را ادا نماید. توفیق شکرگزاری خود نعمت بزرگی است که پاسخ آن ادای شکر دیگری است.^۷

اما باید توجه داشت که قدردانی و سپاس از نیکی‌ها و الطاف دیگران خود نشانی از شکر نعم خالق است، تا بدانجا که می‌فرمایند: " مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ ، لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ " ^۸ - هر کس نیکی‌های مخلوق خدا را سپاسگزار نباشد، شکر خالق متعال را به جای نیاورده است .

در اینجا چند نکته بسیار ظریف در معارف و فرهنگ اسلامی می‌تواند مورد توجه و تأمل قرار گیرد. در مجموعه احکام، فرایض و توصیه‌های اسلامی، برخی از ارزشهای مذهبی مثل نسماز و روزه، کاملاً به نیت و عمل فردی بستگی دارد. به‌طور مثال هر کس نماز بخواند، خداوند در دنیا و

آخرت پاداش عملش را به او ارزانی می‌دارد، لیکن صرف تماشای نماز یک نمازگزار، توسط فرد یا گروهی، بدون نیت و رفتار تشویق‌آمیز و تأییدگرانه و یا اندیشه و عمل بازدارنده و تکذیب‌گرانه آن فرد یا گروه تماشاگر، مستوجب ثواب و یا عقاب نمی‌شود. اما از آنجا که دروغ و غیبت از آفات زبان، صفات مذموم اخلاقی و عادات و رفتارهای ناپسند اجتماعی است، نه تنها دروغ‌گفتن، تهمت زدن و غیبت این و آن کردن گناه است و عامل آن مستحق عذاب الهی خواهد بود، بلکه گوش دادن به تهمت‌ها و غیبت‌ها نیز مسؤولیت‌آور و مستوجب محاسبه و مؤاخذه است. به‌عبارت دیگر فردی که خود سخنی نمی‌گوید، اما به دیگری فرصت می‌دهد که غیبت دیگران را بکند و او نیز با سکوت و گوش دادن و نظاره‌اش وی را در این رویه خلاف اخلاق فردی و اجتماعی ترغیب می‌نماید، مسؤول است و به‌همین دلیل و به لحاظ آنکه نسبت به رسالت مهم خود یعنی امر به معروف و نهی از منکر غافل می‌شود، مرتکب گناه می‌گردد.

بنابراین بسیاری از ارزشهای الهی و بایدها و نبایدهای مذهبی از حیطة و قلمرو فردی فراتر

تنها بر پروردگار عالمیان است .

بدیهی است که اولین نتیجه نیکی به مردم ، بدون اینکه از آنان انتظار پاداشی داشته باشیم ، همانا تألیف قلوب و جلب محبت است . قل لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى^{۱۵} - بگو از شما پاداشی نمی خواهم ، جز محبت و دوستی نزدیکان . إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ الرَّحْمَنُ وُدًّا^{۱۶} - مسلماً کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، خدای رحمان پاداش ایشان را محبتی در دلها قرار دهد.

رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ در بخشی از توصیه‌هایشان و در پاسخ سؤال یکی از مؤمنان می فرمایند: و اذا اردت ان يُحِبَّكَ المَخْلُوقُونَ فاحسن اليهم و ارقض ما في ايديهم^{۱۷} - اگر می خواهی محبوب مردم واقع شوی، به ایشان احسان کن و حاجت‌های آنان را (بدون اینکه منتی بر آنها بگذاری و توقعی از ایشان داشته باشی) برآورده کن .

از سوی دیگر ضمن اینکه همه دستورها و توصیه‌ها مبین آن است که شخص نیکوکار و محسن، کارپرداز امور مسلمین و بزرگوار، اهل گذشت و لطف و مرحمت، باید در تقویت ایمان و اخلاص و خضوع و خشوع خود جز رحمت خدا، از هیچ کس، هیچ‌گونه توقع و انتظاری برای قدردانی و پاداش و جبران عمل خیرش نداشته باشد، اما این نشانه معرفت، احساس و تعهد اخلاقی و وظیفه دینی فرد دریافت کننده نعمت و نیکی و احسان است که با قلب و زبان و عمل و رفتارش مراتب قدردانی و سپاسگزاری خود را به صاحب لطف و احسان ابلاغ نماید. امام صادق علیه السلام می فرماید: احسنوا جوار النعم، قيل: و ما جوار النعم؟ قال: الشكر لمن انعم بها و اداء حقوقها^{۱۸} مجاورت نعمت‌ها را نیکو کنید (نعمت‌ها و نیکی‌ها را به نیکویی پاسخ دهید). عرض کردند: مجاورت نعمت‌ها به چیست؟ فرمودند: سپاسگزاری کسی که نعمت را داده و پرداخت

می‌رود و رعایت آنها مسؤولیت متقابل دارد. از این رو هم ظلم کردن گناه است و هم پذیرای ظلم بودن.^۹ مولا علی علیه السلام می فرماید: آنجا که به حق باید سخن گفته شود، خاموشی سزاوار نیست . این سکوت آن چنان باشد که به ناسزاوار سخن گفته باشی.^{۱۱}

از سوی دیگر بعضی از ارزشهای اسلامی که عمدتاً بعد اجتماعی دارد و در تعاملات بین فردی مطرح است ، به گونه‌ای است که هر یک از طرفین اختیار، آزادی عمل و یا مسؤولیت خاص خود را دارد. به عنوان نمونه نکذگی‌گری در جامعه اسلامی امری ناپسند و مذموم است^{۱۱}، اما در عین حال کمک به سائل مستحق کاری است خداپسند. همچنین سلام کردن رفتاری است بسیار پسندیده، و کسی که با آزادی و رغبت و اخلاص و تواضع، تقدم در سلام کردن را پیشه خود می سازد، برای خویش در نزد خداوند متعال ثواب اخروی ذخیره می کند و در زندگی دنیوی نیز محبت و دوستی دیگران را جلب می نماید. اما کسی که مخاطب ما در سلام کردن واقع می شود، پاسخ سلام ، آن هم به زبان و بیان زیباتر و با حسن خلق و لطف و مرحمت بر او واجب می شود؛ چرا که به فرموده پیامبر بزرگوار(ص): السَّلام تطوعٌ و ردةٌ فریضة^{۱۲} - سلام کردن امری اختیاری است ، ولی پاسخ و اجابت آن واجب و ضروری می باشد.

و اما در ارتباط با امر سپاسگزاری و قدردانی در سراسر محبت‌ها و نیکی‌های دیگران ، مسأله به گونه‌ای بسیار ظریف و حساس مورد توجه است . از یک سو وظیفه انسان مؤمن، رشد یافته، مخلص و متواضع این است که همه اندیشه و عملش برای خدا باشد و پس^{۱۳}، و آنگاه که خدمت و محبتی در حق فرد یا گروهی روا می دارد، به دور از خودبینی و خودمحوری ، توقع و انتظار بوده، هیچ‌گونه چشمداشتی نداشته باشد: و ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنَّا أَجْرِي أَلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ^{۱۴} - من از شما هیچ اجر و پاداشی نمی طلبم ، اجر من

حقوق آن .

آری پاسخ هر احسان، قدردانی و تشکر است . لذا آدمی نمی تواند بنده مخلص و شکرگزار خداوند باشد، در حالی که نسبت به احسان و لطف دیگران بی تفاوت است .

به راستی ما چگونه می توانیم بدون قدردانی و سپاسگزاری از الطاف و زحمات و نیکی های همسران، پدران و مادران و معلمان خود که از هیچ کوششی برای آرامش و رشد و اعتلای وجود ما دریغ ندارند، به نماز ایستاده ، حمد و ثنای حق تعالی را بر زبان آوریم !؟

در اینجا به عنوان حسن ختام این بخش از بحث ، به بیان روایتی از حضرت امام سجاد علیه السلام می پردازیم : **إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ كُلَّ قَلْبٍ حَزِينٍ وَ يُحِبُّ كُلَّ عَبْدٍ شَكُورٍ** . **يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِعَبْدٍ مِنْ عِبِيدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَشْكُرْتُ فَلَانًا فَيَقُولُ: بَلِ اشْكُرْتُكَ يَا رَبِّ . فَيَقُولُ: لَمْ تَشْكُرْنِي إِذْ لَسْتُ تَشْكُرُهُ . ثُمَّ قَالَ: أَشْكُرْكُمْ لِي أَشْكُرْكُمْ لِلنَّاسِ** .^{۱۹}

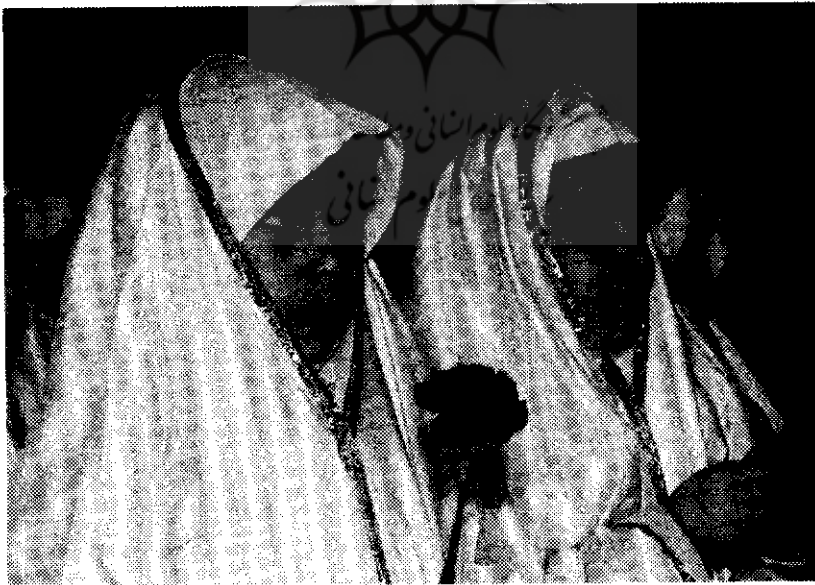
خداوند هر دل غمینی را دوست دارد. خداوند

هر بنده سپاسگزار و شاکری را دوست دارد. خدای تبارک و تعالی در روز قیامت به یکی از بندگانش می فرماید: از فلانی سپاسگزاری کردی ؟ عرض می کند: پروردگارا من تو را سپاس گفتم . خدای متعال می فرماید: چون از او سپاسگزاری نمودی ، مرا هم سپاس نگفته ای . آنگاه امام سجاد علیه السلام فرمودند: شکرگزارترین شما در نزد پروردگار کسی است که از مردم بیشتر سپاسگزاری کند .

آثار روانی و اجتماعی قدرشناسی و سپاسگزاری

همه انسانها فطرتاً تشویق پذیر، محبت طلب و قهرگریزند. هرگونه تأیید و تشویق و یوگیهای مثبت و رفتارهای مطلوب دیگران ، اعم از کودکان و نوجوانان ، بزرگسالان و سالمندان ، در حسن ارضای نیازهای طیفی، سلامت عاطفی و رشد متعالی شخصیت آنان تأثیر بسزایی دارد .

قدردانی و تشکر از صفات اخلاقی، کنش و واکنش های پسندیده و منش های مطلوب اجتماعی و رفتارهای محبت آمیز دیگران، نه تنها نقش بسیار

احترام میان ایشان فزونی می‌یابد، فراوانی رفتارهای مطلوب چشمگیرتر می‌شود، تمکین و تبعیت فرزندان از الگوهای بزرگسالی چون والدین و مربیان و همانندسازی با آنان بیشتر می‌گردد و در نهایت مصونیت‌های روانی - اجتماعی، نشاط و سرزندگی، توفیقات علمی و فرهنگی آنان روزافزون می‌شود.

چگونه کودکان و نوجوانانی قدردان و سپاسگزار تربیت کنیم؟

با توجه به نکات گوناگونی که سعی گردید به اختصار در زمینه اهمیت و ارزش شکر و سپاس در این مقال بیان شود، دیگر تردیدی در ضرورت تربیت و پرورش چنین احساس و تعهد و رفتاری در کودکان و نوجوانان باقی نمی‌ماند. بخصوص آنکه به یک معنا این مهم از سوی خالق جهان آفرین به‌عنوان یک فریضه و تکلیف انکارناپذیر برای همگان، بویژه فرزندان تبیین گردیده است.

شکی نیست که پرورش احساس و باور حق‌شناسی و قدردانی در کانون خانواده و بستر حرکت والدین شکل می‌گیرد و این پدر و مادر هستند که جوانه‌های قدرشناسی را در کنه وجود بی‌آلایش کودکان پرورش می‌دهند.

غالب رفتارهای آدمی براساس یادگیری است و پایدارترین یادگیریها، یادگیری مشاهده‌ای می‌باشد. از این رو کودکان از زمانی که قادر می‌شوند با بیان ساده‌ترین عبارات با مادر و پدر و اطرافیان خود ارتباط برقرار کنند، به تدریج قابلیت فراگیری " زبان شکر و قدرشناسی " را نیز می‌یابند.

برای کودکان خردسال، وجود پیربرکت پدر و مادر مقدس‌ترین، ارزشمندترین و گرانبهارترین نعمت‌های هستی است، به گونه‌ای که اگر قرار بود غیر از خداوند متان، انسانی مورد پرستش قرار گیرد، به یقین وجود پدر و مادر این شایستگی را در نزد کودکان داشت. به همین دلیل آفریدگار مهربان، احترام و احسان به پدر و مادر و قدردانی از زحمات ایشان را در کنار عبادت خود مطرح می‌فرمایند: وَ

مهمی در سلامت و نشاط روانی ایشان دارد، بلکه سپاسگزاری و تشویق‌ها، انگیزه تکرار، فراوانی و تداوم نیکی‌ها و رفتارهای مطلوب آنان را مضاعف می‌کند و به زندگی اجتماعی و جامعه انسانی رنگ و معنای زیبایی می‌بخشد. در چنین قضایی رفتارهای خیرخواهانه هر چه بیشتر متبلور می‌شود، نعمت‌ها و محبت‌ها فزونی می‌یابد و سبقت در نیکی‌ها سرمشق و الگوی همگان می‌گردد. علاوه بر این، نفس قدردانی و سپاسگزاری از محبت‌ها و نیکی‌های دیگران، تأثیر روانی - تربیتی قابل توجهی در منش و رفتار فرد شاکر به جای می‌گذارد. زمانی که یک فرد از سویدای دل، و با کلام خوش و نیکو رفتارهای محبت‌آمیز انسانهای خیر، کریم، نیک‌کردار، باگذشت و ایثارگر را در شرایط و موقعیت‌های مختلف مورد قدردانی قرار می‌دهد و شاهد عکس‌العمل بهتر و شایسته‌تر آنان می‌گردد، به‌طور طبیعی خود بیش از پیش به جرگه انسانهای خیراندیش و نیکوکار می‌پیوندد و متعالی‌ترین ارزش‌ها را در رفتارشان ظاهر می‌کند. آن کسی که همواره رفتار مصلحان را ارج نهاده، از آن قدردانی می‌کند، خود می‌کوشد که زودتر از دیگران در صف شایستگان قرار گیرد.

بدیهی است آنان که نعمت‌ها، محبت‌ها و نیکی‌هایشان با رفتارهای محبت‌آمیز، به حق مورد قدردانی و سپاسگزاری دیگران قرار می‌گیرد و نیز کسانی که رفتارهای مطلوب و نیکی‌های دیگران را به شایستگی مورد تحسین و تمجید قرار می‌دهند، بیش از همه رفتار شاکرانه را پیشه خود ساخته، از نعمت‌های بیکران الهی لحظه‌ای غافل نمی‌شوند و همواره شکر خدای متان را با اجتناب از گناهان^{۲۰} و اتصاف به صفات مؤمنان رشد یافته^{۲۱} و مخلصان متقی به جای می‌آورند.

بنابراین چنانچه کودکان و نوجوانان بخوبی بیاموزند که همواره باید از اعماق وجود و با سخن دلنشین و رفتار و عمل شایسته از زحمات، محبت‌ها و الطاف پدران و مادران و معلمان خویش سپاسگزاری و قدردانی کنند، پیوسته محبت و

قضى رَبِّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا^{۲۲} -

پروردگارت فرمان داده جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

همچنین خالق سبحان در سوره لقمان شکر خود و سپاسگزاری از والدین را سفارش می‌کند: وَصَيَّنَا الْاِنْسَانَ بَوَالِدَيْهِ حَمَلْتَهُ اُمُّهُ وَهَنَّا عَلٰى وَهْنٍ وَفَصَّالَهُ فِىْ عَامَيْنِ اَنْ اَشْكُرْ لِيْ وَلِوَالِدَيْكَ اِلَيَّ الْمَصِيْرَ^{۲۳} و انسان را درباره پدرش و مادرش سفارش کردیم؛ مادرش یه او بساردار شد، سستی بر روی سستی. و از شیر بازگرفتنش در دو سال است. [آری، به او سفارش کردیم] که شکرگزار من و پدر و مادرت باش که بازگشت [همه] به سوی من است.

الحق که پدر و مادر از نظر پروردگار، رفیع‌ترین جایگاه، مقدس‌ترین منزلت و والاترین قابلیت را برای تکریم و احسان و تعظیم، قدرشناسی و سپاسگزاری و بالطبع اطاعت‌پذیری توسط فرزندان را دارند و یا باید داشته باشند. به بیان دیگر، کودکان فطرتاً از آمادگی آموختن زبان شکر و احسان نسبت به پدر و مادر، به نیکی برخوردار هستند و بر پدران و مادران است که همواره چنین شایستگی‌ها و قابلیت‌هایی را با اندیشه و رفتار خود به‌طور مستقیم

و غیر مستقیم نشان دهند و حفظ نمایند.

اما مع‌الاسف گاهی پدر و مادر، این دو پیکره مقدس از نظر کودک، به دلایل گوناگون و به بهانه‌های کوچک و بزرگ یکدیگر را مورد انتقاد، سرزنش، تحقیر و تهدید قرار داده، در حضور کودکان همدیگر را یا خصومت و پرخاشگری به بدترین صفات و زشت‌ترین خصلت‌ها متهم می‌کنند و به همان میزان و بتدریج از قداست و ارزشمندی و قابلیت خود در اذهان پاک و پرفضای آنان می‌کاهند، تا بدانجا که بعضاً بسیاری از کودکان نوجوانان ارزش چندانی برای پدر و یا مادر و یا هر دو قائل نبوده، نمی‌توانند به‌گونه‌ای که شایسته است، رفتاری محبت‌آمیز و خالصانه نسبت به ایشان داشته باشند و قلباً و عملاً از نیکی‌ها و الطاف آنان سپاسگزاری کنند و در نتیجه صمیمانه صادقانه اطاعت‌پذیری خود را نشان دهند.

اصولاً بچه‌ها هر کس را که عمیقاً دوست داشته باشند، سعی می‌کنند با او بیشتر همانندسازی نمایند، بانهایت احترام، حرف‌شجوی و تمکین تمام عباری از او داشته باشند و همیشه با نهایت صداقت و ارادت با وی سخن بگویند و ارتباط برقرار کنند. بدیهی است که در این شرایط، کودکان بیشترین ارادت، سپاس و حق‌شناسی خویش را

تقدیم ایشان می‌کنند.

جامعه، معیارهای اخلاقی خانواده، شرایط محیطی و تربیتی، باورها و نگرشهای الگوهای بزرگسال نسبت به این مهم، چگونگی کلام و تعامل بین فردی در ارتباطات اجتماعی، نمایش و به تصویر در آوردن روابط انسانی در تألیف کتابها، تحریر مجلات و روزنامه‌ها، تولید و اجرای برنامه‌های هنری و تهیه فیلمهای سینمایی بسیار مؤثر است. در این قسمت به برخی از مهم‌ترین نکات در پرورش احساس قدردانی و تقویت زبان حق‌شناسی و سپاسگزاری در کودکان و نوجوانان اشاره می‌گردد.

○ پایداری در برقراری و حفظ روابط سالم و پویا در خانواده: برقراری و حفظ و استمرار روابط سالم، احترام متقابل، رفتار مؤثر و مفید در خانواده و بین همسران و پرهیز از تعارضها و کشاکشها و تهدید و تحقیر یکدیگر، می‌بایست به‌عنوان یک اصل مهم برای سلامت و تعالی خانواده و نشان دادن قابلیت‌های متعالی والدین برای احترام و احسان، حق‌شناسی و قدردانی از سوی فرزندان که خواست خداوند است، مورد توجه خاص قرار گیرد.

○ مزین بودن والدین به زبان شکر: زوجین در احراز قابلیت‌های همسری و پدری و مادری، هر یک وظیفه و نقش قابل توجه و حساسی در زندگی مشترک و هدایت مطلوب خانواده برعهده دارند. همسران، همچون لباس زیبا^{۲۴} برای یکدیگرند و همواره می‌بایست ضمن اغماض و مستور کردن خطاها و عیوب احتمالی^{۲۵} همدیگر، بابرقراری رابطه‌ای گرم^{۲۶} و صمیمی و آرام‌بخش^{۲۷}، با زبان حق‌شناسی و قدردانی یکدیگر را در همه حال و در هر موقعیت و شرایط، بویژه در حضور کودکان، زیباتر^{۲۸} و شایسته‌تر و سزاوار قدردانی و تمجید نشان دهند. از این رو بایسته آن است که والدین در محاوره‌های خود هرگز کلمات و عباراتی همچون: "وظیفه شماست"، "باید انجام می‌دادید"، کار مهمی نشده"، "کار فوق‌العاده‌ای انجام ندادید"،

آن دسته از بچه‌هایی که غالب اوقات شاهد درگیریها و تعارضهای کلامی، فکری و رفتاری والدین خود هستند، گاه تنبیه و تهدید می‌شوند و در شرایطی نیز مورد لطف و تشویق قرار می‌گیرند و بار دیگر در وضعیت خاصی مورد خشم و تنبیه واقع می‌شوند، به‌لحاظ ضعف در اعتماد به‌نفس و از دست دادن احساس خود ارزشمندی، ناامنی و پدیدار شدن احساس و نگرشی نه چندان خوشایند نسبت به والدین خویش، باور و اعتقاد درست و پایداری نسبت به نیکی‌ها و محبت‌های والدین پیدا نمی‌کنند و آمادگی روانی لازم را برای حق‌شناسی و سپاسگزاری از خود نشان نمی‌دهند.

بعضی از اوقات کودکان و نوجوانان به‌دلایل دیگری از جمله: افسردگی، فقر، انگیزه‌های حیاتی، بی‌تفاوتی، اضطراب و کمرویی، ناتوانی‌های اجتماعی، احساس غرور و خود بزرگ‌بینی، برتری‌جویی و تفاخر، رفاه زدگی و پرتوقعی، رسیدگی‌ها و حمایت‌های افراطی از جانب یکی از والدین یا مادر بزرگها و پدر بزرگها، نمی‌توانند خود را مزین به زبان نیکی شکر نموده، از عهده حق‌شناسی و سپاسگزاری زحمات و نیکی‌ها و گذشته‌ها و محبت‌های والدین خود برآیند. به‌طور مسلم این قبیل کودکان عمدتاً در مدرسه نیز از آمادگی روانی و مهارت‌های لازم برای قدردانی از زحمات معلمان برخوردار نخواهند بود. در حالی که آن دسته از کودکانی که همواره با زبان شیرین از توجیها و زحمات مربیان خود سپاسگزاری می‌کنند و مراتب حق‌شناسی خود را ابراز می‌دارند، غالباً به‌لحاظ جلب محبت معلمان، در نزد آنان از محبوبیت بیشتری بهره‌مند می‌گردند.

در هر حال "زبان شکرگزاری" هم یک احساس و تعهد اخلاقی و دینی است و هم یک باور ذهنی و فرهنگی و مهارت مطلوب اجتماعی.

در کنار نقش خانواده در پدیدآیی و شکوفایی چنین احساس و تعهد و خصیصه ارزشمند، عوامل دیگری از قبیل فرهنگ و نظام ارزشی حاکم در

○ تذکر بهنگام به کودک برای سپاسگزاری :
گاهی اوقات لازم می‌آید که در خانه، یکی از والدین مثلاً پدر، به صورت کاملاً دوستانه و به زبان ساده و لحن خوشایند به کودک یادآوری کند که به خاطر لطف و محبتی که مادر به وی روا داشته و زحمتی که برایش کشیده، تشکر نماید. جملاتی مانند: " از مادر تشکر کن "، " بابا بگو متشکرم "، " فردا از معلّمت تشکر کن و بگو دستتون درد نکته "، " به ایشان بگو متشکرم " و ... می‌تواند در آموزش ضرورت و شیوهٔ سپاسگزاری مفید و مؤثر واقع گردد.^{۳۱}

○ سپاسگزاری والدین از دیگران ، بویژه پدربزرگها و مادربزرگها: بی‌تردید کلام والدین و مریبان بیش از دیگران بر باور و رفتار بچه‌ها تأثیر دارد.^{۳۲} از این رو اگر می‌خواهیم فرزندانمان زبان شکر داشته باشند و وجودشان به این زینت اخلاقی مزین گردد، می‌بایست همواره در رفتار ما نیز تبلور این صفت نیکو را در قدردانی از اهل لطف و خیر و بویژه حق‌شناسی و سپاسگزاری از پدر و مادرمان (پدربزرگها و مادربزرگهای خودشان) مشاهده کنند، تا احساس و تعهد حق‌شناسی و قدردانی ایشان مضاعف و عمیق تر گردد.

○ توجه به زبان شکر در منش نمازگزاران : همان‌طور که پیشتر بدان اشاره شد، شکر از بالاترین فضیلت‌ها و متعالی‌ترین ارزشهاست . " زبان شکر " نشان قوت ایمان است و زیبایی اخلاق . پس انتظار می‌رود که انسانهای مؤمن و رشد یافته ، صائمین وارسته و نمازگزاران موحد بیش از دیگران در خانه و مدرسه و اجتماع بدور از هرگونه خودبینی و غفلت در روابط انسانی خود، از احساس و تعهد و زبان شکر و قدردانی از الطاف دیگران برخوردار باشند. زبان شکر، منش نمازگزاران را زیباتر و متعالی‌تر می‌نماید و علاقه و محبت کودکان را به نماز و نمازگزاران بیشتر می‌کند.

این حداقل کاری است که می‌بایست انجام می‌دادید، " اصلاً به من چه ! "، " مگه من کلفتم "، " مگه من نوکرم "، " اگه نمی‌تونن برو یکی روبیار انجام بده "، " فلان کس خیلی بهتر انجام می‌ده " و ... را بالاخص در حضور بچه‌ها به زبان نیاورند. چرا که استعمال مکرر این عبارات و جملات اندیشهٔ حق‌شناسی را خدشه‌دار و زبان‌قدردانی و شکرگزاری را در کودکان قاصر می‌نماید. به عکس شایسته است که همسران در هر فرصتی و به هر بهانه‌ای رفتارهای مطلوب و خدمات ریز و درشت یکدیگر را در خانه و بیرون از خانه مورد توجه و تأیید قرار دهند و به زبان شیرین و رسا مراتب حق‌شناسی و سپاسگزاری خود را ابراز نمایند.^{۳۳}

○ ابراز محبت با زبان شکر: همسران باید توجه داشته باشند که در قلمرو ارزشهای مذهبی و قاموس روان‌شناسی، " محبت " به معنای واقعی آن عبارت است از درستی و صداقت ، شجاعت ، عدالت ، صبوری و خویش‌ن داری ، گذشت و ایثار و احسان و شکرگزاری . به عبارت دیگر میزان دوستی صادقانه و محبت صمیمانهٔ مانسبت به همدیگر تنها با یک دلی و صداقت کلام ، شجاعت اخلاقی ، رفتار مخلصانه و عادلانه ، صبوری و تحمل سختی‌ها، گذشت از خطاها و ایثار در تعلق‌ها و وابستگی‌ها، سبقت در نیکی‌ها، احسان با خوشرویی و بدور از منت‌ها و توقع‌ها و بالاخره سپاس و شکرگزاری از لطف‌ها و نیکی‌ها می‌تواند مورد سنجش و قضاوت قرار گیرد.

پس سزاوار است که همسران برای نشان دادن گوشه‌ای از محبت‌های خود به یکدیگر ، هیچ فرصتی را برای حق‌شناسی و سپاسگزاری از الطاف و زحمات یکدیگر از دست ندهند. در چنین شرایطی است که فرزندان به زیبایی و از جان و دل می‌آموزند که چگونه از نیکی‌های دیگران ، بخصوص پدر و مادر و معلم خویش سپاسگزاری نمایند.

○ هنر و توسعه فرهنگ " زبان شکر ": برای توسعه و تعمیق فرهنگ متعالی حق شناسی و شکر و سپاسگزاری در جامعه به طور اعم و در مدارس و خانواده‌ها به طور اخص، بایسته آن است که در زمینه فلسفه، ضرورت، اهمیت و شیوه‌های شکر و سپاسگزاری، کتابهای مناسب به زبان ساده تألیف و تدوین شود و در منابع درسی دانش‌آموزان مباحث خاص و متنوعی به این منظور اختصاص یابد.

به طور مسلم برای ترویج فرهنگ حق شناسی و پرورش احساس و تعهد قدردانی در بین قشرهای مختلف جامعه، علاوه بر مطبوعات، صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران بیشترین رسالت را می‌تواند عهده‌دار باشد. آموزشهای مستقیم و غیرمستقیم و با زبان هنر درباره مفاهیم و مصادیق حق شناسی و سپاسگزاری می‌تواند در کودکان و نوجوانان و بزرگسالان بسیار مؤثر واقع گردد. همچنین تهیه و اجرای برنامه‌های نمایشی در مدارس، در مورد گستره مفاهیم حق شناسی و شکرگزاری، با هدایت و حمایت معلمان، اثر ماندگاری در رفتار شکرگزارانه دانش‌آموزان خواهد داشت.

پی‌نوشتها:

۱- یکی از معانی کفر همان فراموشی و پوشاندن نعمتهاست. کافر کسی است که نعمت‌های الهی را باور ندارد و شاکر فردی است که با همه وجود بر نعم الهی ایمان دارد و به آن ارجح نهاده، به درگاه صاحب نعمت‌ها شکر به جای می‌آورد.

۲- مصباح‌الشریعه، صفحه ۲۱۶

۳- زیرا خداوند رحمان و رحیم به کفار هم با وجود عدم اطاعت و عبادت، نعمت عطا فرموده است.

۴- اصول کافی، جلد ۳، صفحه ۱۸۶

۵- غررالحکم، جلد اول، صفحه ۳۵۶

۶- اصول کافی، جلد سوم، صفحه ۱۸۶

۷- از دست و زبان که برآید - کز عهده شکرش به درآید.

۸- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

۹- بزرگ فلسفه شاه دین اینست است که مرگ سرخ به از زندگی ننگین است نه ظلم کن به کسی و نی به زیر ظلم برو که این مرام حسین (ع) و منطبق دین است
۱۰- نهج‌البلاغه

۱۱- امام صادق علیه السلام: ایاکم و سؤال الناس دُلُّ فی الدنیا - پیرهیزید از سؤال کردن از مردم، زیرا گدایی خواری در دنیاست. (مصباح‌الشریعه)

۱۲- نهج‌الفصاحه

۱۳- إِنَّ الصَّلَوْتِ وَ نَسْکِی وَ مَحِیَّای وَ مَمْتَّای لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ (قرآن کریم)

۱۴- سورة شعرا، آیه ۱۰۹

۱۵- سورة شورا، آیه ۲۳

۱۶- سورة مریم، آیه ۹۶

۱۷- بحارالانوار، جلد ۸۵، صفحه ۱۶۴

۱۸- اصول کافی، جلد یک، صفحه ۳۶

۱۹- اصول کافی، جلد ۳، صفحه ۱۵۶

۲۰- یکی از معانی شکر، ورع از محارم‌الله است.

۲۱- قد افلح المؤمنون (سورة مؤمنون، آیه ۱)

۲۲- سورة اسراء - آیه ۲۳

۲۳- سورة لقمان، آیه ۱۴

۲۴- هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ اَنْتُمْ لِبَاسٌ لِهِنَّ (سورة بقره،

۲۵- لباس عیباها را می‌پوشاند.

۲۶- لباس گرما می‌بخشد.

۲۷- لباس به انسان آرامش می‌دهد و انسان برهنه سخت مضطرب است.

۲۸- لباس انسان را زیبا و برازنده می‌کند.

۲۹- باید واژه‌هایی نظیر: "دست شما درد نکنه"، "از لطف شما متشکرم" و... در مقابل هر خدمت و احترام و رفتار مثبت و محبت‌آمیزی که از

همدیگر سر می‌زند، مثل: باز کردن در، خرید کردن، غذا پختن، لباس بچه‌ها را آماده کردن، نظافت خانه و غیره، همواره ورد زبان همسران باشد.

۳۰- باید به این نکته توجه کنیم که مبادا همانند کسانی باشیم که دیگران را به نیکی تشویق می‌کنند و خود را فراموش می‌نمایند (اتأمرون الناس بالبرّ و تنسون انفسکم - قرآن کریم).